

ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПЕРІОДУ АНГЛІЙСЬКОЇ БУРЖУАЗНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТ.

LAND LEGISLATION OF THE PERIOD OF THE ENGLISH BOURGEOIS REVOLUTION XVII CENTURY

Стеценко Н.С.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті розкрито роль та значення земельного законодавства періоду Англійської буржуазної революції XVII ст. Наголошено на тому, що висхідною датою початку буржуазної революції в Англії було відкриття 3 листопада 1640 р. засідань Довгого парламенту, під час яких і приймалися вказані законодавчі акти. Також у статті проаналізовано найважливіші законодавчі акти, які регулювали земельні відносини не тільки періоду революційних подій, а й ті, що характеризували ці відносини напередодні. Поряд із цим, у статті проаналізовано низку інших документів: протоколи засідань Палати лордів і Палати обшин, витяги із мемуарів і промов діячів революції, їх програмних документів з метою з'ясування обставин та мотивації, за яких видавалися законодавчі акти, які регулювали земельні відносини. На основі аналізу вказаних законодавчих актів розглянуто широкий спектр організаційних, політичних та економічних проблем, які виникли на різних етапах Англії у період буржуазної революції XVII ст., та які у тій чи іншій мірі впливали на закладення нових буржуазних принципів розвитку земельних відносин, що впливало і на характер та напрямки вироблення законів, що регулювали земельні відносини. У даній статті у хронологічній послідовності досліджено прийняття та реалізацію законодавчих актів щодо змін у землекористуванні і землеволодінні, а також законодавчих актів, що врегульовували відносини між громадянами та різними інституціями. У даній статті у ході опрацювання значної кількості джерел висвітлено ідейні надбання Англійської буржуазної революції XVII ст., зокрема показано рух левелерів і дигерів, та їх відношення до питань землеволодіння та землекористування. Велика увага приділена і земельним відносинам між церквою і державою, а саме у питаннях секуляризації церковних земель. Також показано процес конфіскації земель, які належали монарху та членам його родини. Акцентована увага на механізмі здійснення цих процесів. У статті висвітлено положення селян та їх проблеми у відносинах з революційною владою, найважливіші з яких стосувалися саме питань землеволодіння і землекористування та їх законодавче закріплення.

Ключові слова: земельне законодавство, буржуазна революція, Англія, земельна власність, конфіскація, церква, селяни, капіталізм.

The article reveals the role and significance of the land legislation of the period of the English bourgeois revolution of XVII century. It is emphasized that the starting date of the beginning of the bourgeois revolution in England was the opening of November 3, 1640 sessions of the Long Parliament, during which the laws were passed. The article also analyzes the most important legislative acts that governed land relations not only during the period of revolutionary events, but also those that characterized these relations the day before. In addition, the article analyzes a number of other documents: minutes of sessions of the House of Lords and the House of Commons, extracts from the memoirs and speeches of revolutionaries, their programming documents, to clarify the circumstances and motivation under which the laws governing land relations were issued. On the basis of the analysis of the mentioned legislative acts, a wide variety of organizational, political and economic problems, which arose at different stages of England during the period of the bourgeois revolution of XVII century, and which in one way or another influenced the establishment of new bourgeois principles of the development of land relations, which influenced and the nature and direction of the development of laws governing land relations. In this article, the adoption and implementation of legislative acts on changes in land use and land tenure, as well as legislation governing relations between citizens and various institutions, are investigated in chronological order. In this article, a considerable number of sources are elaborated on the ideological assets of the English bourgeois revolution of XVII century, in particular the movement of levelers and diggers, and their relation to land tenure and land use. Much attention is also paid to land relations between the church and the state, namely in matters of secularization of church lands. The process of confiscation of land belonging to the monarch and his family is also shown. Emphasis is placed on the mechanism of these processes. The article covers the situation of the peasants and their problems in relations with the revolutionary authorities, the most important of which were the issues of land tenure and land use and their legislative consolidation.

Key words: land legislation, bourgeois revolution, England, land ownership, confiscation, church, peasants, capitalism.

Постановка проблеми. Кінець XVI – початок XVII ст. в Англії характеризувався інтенсивним розвитком господарства, передусім у аграрній галузі. Реформи династії Тюдорів призвели до концентрації землі в руках «грошових людей» – сільських дворян – джентрі, та власників мануфактур. Обгороджування громадських угідь з метою розведення овець і торгівлі вовною та м'ясом давали їм шалені прибутки, при цьому оберталися втратою джерел існування найбідніших верств населення – селян [1, с. 113–117]. Поряд із цим, на селі отримала розвиток велика капіталістична оренда землі, що зумовлювало, у свою чергу, виникнення значного прошарку фермерів. Їх інтереси суперечили феодальному праву у питаннях підкорення земельних володінь, у якості лицарського тримання від короля. Тож, у період Англійської буржуазної революції XVII ст. парламентом було здійснено низку реформ, у т. ч. в питаннях землеволодіння та землекористування. Непримиру боротьбу парламентська опозиція вела щодо феодальних привілеїв короля, церкви, майна деліквентів, у т. ч. і земельних володінь.

Особливостями становлення нового англійського буржуазного права, а також і законодавства було те, що буржуазія тісно пов'язана з джентрі виступала не проти

старого права і законодавства у цілому («загальне право вже у XVI ст. значно підлаштувалося до потреб капіталістичного розвитку»), але лише проти законодавчої і судової політики короля. У ході буржуазної революції депутати Довгого парламенту неодноразово ставили питання про реформи права та законодавства і навіть утворювали для цього комісію. Але представники нової влади не були зацікавлені у реформах, а лише змінювали ті напрями, у яких були зацікавлені буржуазія і лендлорди. Прикладом цього є земельне законодавство Англійської буржуазної революції, завдяки якому значна частина земель, конфіскованих у церкви, короля, феодалів опинилася у руках заможних класів [2, с. 388–391].

Стан опрацювання. Теоретико-методологічну основу даної статті складають наукові надбання відомих праці українських, зарубіжних учених у галузі теорії та історії держави і права, а також враховані надбання дореволюційних науковців та учених радянського періоду – М.М. Ковалевського, І.В. Немченко, О. Богдашиної, А. Кареля, Е. Бредстока, Е. Ліона та ін. М.М. Ковалевський на основі матеріалів англійських архівів глибоко дослідив різні аспекти як Англійської буржуазної революції XVII ст., так і події, що передували їй. Висвітлюючи основні напрями

політичної думки епохи Англійської буржуазної революції XVII ст., її ідейні надбання та політичні рухи, зокрема соціальні рухи дигерів і левелерів, надаючи велике значення їх програмам. Він приділяв велику увагу проблемам у питаннях землеволодіння і землекористування, – секуляризації земель, причинам їх обгородження та їх законодавчого вирішення.

Українська дослідниця І.В. Немченко, проаналізувавши працю М.М. Ковалевського «Від прямого народовладства до представницького і від патріархальної монархії до парламентаризму», показала значну чисельність джерел, на які спирався науковець, досліджуючи різноманітні аспекти Англійської буржуазної революції XVII ст.

Авторка Олена Богданина у своїй роботі висвітлила погляди істориків-позитивістів – М. Грушевського, М.М. Ковалевського, М.П. Драгоманова та ін. щодо ефективного розвитку суспільства саме через реформи, вважаючи революцію, й у тому числі Англійську буржуазну революцію XVII ст. крайнім шляхом розв'язання економічних і політичних криз.

У зібраних працях знаних дослідників в області демократичних практик у різні часи і у різних країнах під редакцією Б. Айзехена та С. Стоквелла, містили висвітлення і подій, які відбувалися у період Англійської буржуазної революції XVII ст., зокрема і питання виникнення і розвитку діяльності англійського парламенту, а також дослідники торкнулися проблем регулювання земельних відносин.

Метою статті є аналіз цілої низки законодавчих актів Англійської буржуазної революції 1640–1660 рр. та здійснення на його основі теоретико-методологічного обґрунтування змін у питаннях землекористування та землеволодіння у цей період.

Актуальність даної статті полягає у висвітленні питань щодо законодавства, яке регулювало земельні відносини періоду Англійської буржуазної революції XVII ст. з огляду суттєвої нестачі відповідної інформації, яка могла б бути використана студентами, при вивченні курсу історії держави і права зарубіжних країн, молодими науковцями та іншими зацікавленими особами.

Виклад основного матеріалу. Політико-економічне становище англійського суспільства напередодні буржуазної революції визначало наявність двох господарського укладів одночасно: нового капіталістичного і старого феодального. Головна роль належала капіталістичному устрою, так як Англія набагато швидше, ніж інші європейські країни просувалася по капіталістичному шляху. Особливістю розвитку цієї країни було активна руйнація середньовічного укладу господарства саме на селі, де сільське господарство набагато раніше промислового перетворилося у вигідний об'єкт прибуткового вкладання капіталу. Аграрний переворот в англійському селі надавав промисловості необхідну сировину, і водночас виштовпував масу «надлишкового населення». З цих причин, саме англійське село, стало центром соціального конфлікту, де одночасно відбувалося, як обезземелювання селян, так і формування класу капіталістичних орендарів. Обезземелювання селян, значною мірою викликане сумно відомими обгородженнями общинних земель зайшло настільки далеко, що зникло безліч сіл, а тисячі селян перетворилися у бурлаків [1, с. 100–104, 112–118]. Саме в цей час спостерігався підйом руху селянства. Англійські селяни були соціальною силою, які боролися у XVI – першій половині XVII ст. ст. за буржуазно-селянську перебудову земельних відносин на селі. Їх боротьба проявлялася в основному масою селянських повстань та виступів. За своїм історично реальним змістом ця боротьба велась не тільки за визволення від феодального гніту, але і за буржуазно-селянське «очищення земель» від феодалізму. Боротьбу за зміну земельних відносин багато затюганих селян використовували з користю для себе, експлуатуючи

найману працю збіднілих і експропрійованих селян, переходячи від оренди до капіталістичного фермерства. Основна ж маса селян, у цей час, перетворювалася унаслідок соціальної диференціації і насильства обгороджувачів у безземельних котерів і пауперів або ж спускалася у мало-земельні групи тримачів – напівпролетарів – напівселян [1, с. 113–117, 118–22]. Необхідно наголосити на тому, що законодавче регулювання земельних відносин у Англії відбувалося і до Англійської буржуазної революції XVII ст., оскільки земля була і є основою людського існування, що є важливим у процесі соціально-економічного розвитку будь-якого суспільства. Проблеми у вирішенні земельних питань у англійському селі до революції мали відображення у цілій низці різноманітних документів, і у тому числі законодавчих актах. Це – Акт проти руйнування сіл 1489 р. [3, с. 391–392]; Королівська грамота про призначення комісії щодо розслідування обгороджень 1517 р; Протоколи урядової комісії по розслідування здійснених обгороджень у графстві Лінкольншир 1517–1518 рр; Протоколи урядової комісії по розслідування здійснених обгороджень у графстві Лейстершир 1517 р.; Акт стосовно ферм і овець; Скарга Копігольдерів на обгородження, виселення та інші утиски зі сторони нових землевласників секуляризованого монастиря Сіон; Про покарання за незаконні зібрання і повстання королівських підданих (із Статуту 1549 р.); Вимоги селян, повсталих під керівництвом Кета 1549 р; Томас Мор про Аграрну революцію XVI ст. та ін. [4, с. 190–198].

Безпосередні приводи для виступів селянства давав той або інший черговий утиск (найчастіше обгородження або позбавлення селян общинних заболочених пасовищ під приводом осушування боліт) [1, с. 105–107].

Тож, історія селянських рухів у XVI–XVII ст. ст. до Англійської буржуазної революції вказує на те, що ідеї майнового зрівняння, особливо у питаннях землеволодіння і землекористування, як правило, виражали визвольні наміри найнижчих прошарків селянства, які несли на собі гніт феодальної експлуатації, найманої праці і насильств буржуазно-дворянського аграрного перевороту. Саме тому ідея майнового зрівняння найчастіше поєднувалася з ідеєю знищення усякої приватної власності і класових відмінностей [2, с. 347–349].

Англійська революція XVII ст. була визначальним явищем, що сповістило про зародження нового суспільного устрою, який прийшов на зміну старому, існуючому порядку. Це була перша буржуазна революція загальноєвропейського значення. Проголошені нею принципи уперше виражали потреби не тільки Англії, але і усієї Європи того часу. Потреба подальшого розвитку капіталістичного ладу суперечила існуючим в Англії феодально-абсолютистським порядкам, тож вирішення аграрного питання, та його законодавчого забезпечення відіграло важливу роль напередодні революції, що визначало напрям соціально-економічного розвитку Англії і у післяреволюційну епоху. Англійська буржуазна революція XVII ст. в Англії зумовили економічні й політичні зміни, які охопили і сферу землеволодіння і землекористування, що потягло за собою і прийняття значної кількості законодавчих актів нового зразка.

На чолі Англійської буржуазної революції XVII ст. стояли підприємницькі кола Англії, які об'єднувалися із землевласниками буржуазного окрасу (джентрі), які своєю метою не бачили докорінної перебудови як політичної системи, так і правової. Але, як показує історія і «загальне право», і «право справедливості», і, частково, «статутне право» Англії уже до XV–XVI ст.ст. суттєво або значно пристосувалося до перспективи капіталістичного розвитку [5, с. 401–402].

Необхідно наголосити на тому, що у революційних подіях поряд з буржуазією діяв широкий спектр суспільних сил – від впливового класу дворянства до плебейської

маси та зароджуваного в її надрах елементів робочого класу. Крім того, активною масовою силою революції виступали усі прошарки селянства. Зокрема, біднота і рядові общинники під час революції виступали у найбільш масових аграрних рухах Східної (1641–1643 рр.) та Південно-Західної (1643 р.) Англії проти обгороджень та осушень. Таким чином, ця буржуазна революція була одночасно й важливою сторінкою в історії англійського селянства [5, с. 404]. Подальший розвиток революційних подій вивів на арену боротьби левелерів і дигерів, перші згадки про яких з'явилися у липні 1646 р., завдяки оприлюдненню їх вимог щодо питань віротерпимості та змін у функціонуванні англійського парламенту, які містилися у брошурі під назвою «Протест багатьох тисяч громадян» [6, с. 217]. Також вони проголошували, що усі люди створені рівними [6, с. 218], а уряд має право здійснювати керування державою тільки з волі народу, що має найвищий суверенітет, при цьому вони вважали, що для кращого представлення інтересів народу необхідно було позбавити влади недемократичних його представників (короля, Палату лордів), у цілому прагнучи демократичних перетворень, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Але, при тому, левелери, непокоючись про нерівномірний розподіл багатств все ж не були зацікавлені у справедливому перерозподілі землі. За їхньою програмою особа має право на володіння майном, але ніхто немає права урівнювати майно або робити його спільним [6, с. 220–221].

Пропагуючи свої демократичні порядки протягом шести років, левелерам так і не вдалося розв'язати різноманітні суперечливі питання, тоді як дигери розуміли важливість не тільки політичних змін, але й економічних, та всіяко протестували проти набуття заможними людьми нових ділянок землі, а також пропонували повернення землі у громадську власність. Ніхто, крім дигерів не відстоював ґрунтовно перебудову структури власності на землю, турбуючись у першу чергу про збіднілу і знедолену частину населення, пропонуючи перетворення землі у спільну скарбницю. Усі їх нові ідеї перетворення щодо вирішення земельних питань містилися у трактаті «Новий закон справедливості» 1649 р., маніфесті під назвою «Стяг, який підняли справжні левелери» [6, с. 223]. Як вбачається, дигери закликали до «загального страйку» проти землевласників, при цьому, використовували нові сільськогосподарські техніки, які сприяли родючості землі. Але жорстка опозиція з боку землевласників зумовила поступове згортання їх боротьби. При цьому, у своїй останній праці «Закон свободи у платформи» 1653 р. представник дигерів Вінстенлі вбачав нове суспільство Англії як таке, де пануватиме комунітарний лад, зокрема рівність у володінні землею [6, с. 225–226].

Опозиційне ставлення до абсолютистської королівської влади та до англіканської церкви з боку нових економічно панівних сил виявлялося лише певними аспектами законодавчої та судової політики, а саме – земельної, релігійної, торгівельної, промислової, тощо. Як свідчить зроблений аналіз законодавства періоду Англійської буржуазної революції XVII ст., воно змінювалося у частині утисків корінних інтересів лендлордів і нових підприємців, що найбільше відбилося у протиріччях з королем, англіканською церквою та феодальною аристократією. При цьому, у подальшому, встановлення республіки в Англії розглядалося з позиції політичної зручності [7, с. 150].

Це стосувалося і змін у земельному законодавстві, які пояснювалися, здебільшого ходом громадянської війни, яка у свою чергу вимагала значних матеріальних витрат. Підтвердженнями цього була Постанова Палати громад «Про покладання витрат по веденню війни на прихильників короля» (вересень 1642 р.). Також, у цьому ж році, було прийнято правовий документ – «Акт про купівлю земель ірландських заколотників». У ньому було запропоновано

громадянам надавати кошти для швидкого придушення заколотників із подальшим отриманням громадянами землі за це [8, с. 323–324].

Важливим було те, що розкладання феодалізму і зародження капіталізму в Англії характеризувалося як єдиний нерозривний процес, а його внутрішні протиріччя, як уже зазначалося, могли знайти вирішення лише революційним шляхом. Буржуазна революція в Англії почалася лише тоді, коли буржуазія ще у надрах феодалізму забезпечила економічну міцність. Але страх перед революційними трудящими масами (у ранішніх революціях, а також і в Англійській, переважно перед селянством, у пізніших – перед пролетаріатом), підштовхувала революцію буржуазію назад у обійми феодального дворянства, заважаючи цим радикально вирішити завдання повного знищення усіх залишків феодалізму, захарашуючи дорогу капіталізму, що знов і знов призводило до компромісів в Англійській буржуазній революції XVII ст. Такі компроміси відбувалися підчас революції найбільше у питаннях землеволодіння і землекористування.

Звертаючись до попередніх історико-правових подій є зрозумілим те, що судові реформи Генріха II (1154–1189) і розвиток загального права провели межу між вільними і вільанськими триманнями землі. Даючи охорону одним, вони відмовляли в ній іншим. У той же час загальне право об'єднало під одним гаслом вільного земельного тримання селянське вільне тримання – сокаж, з триманням вищого стану - лицарським феодем і з привілейованим церковним триманням. Основна демаркаційна лінія пішла не по кордоні між «благородним», і «низьким» триманням, як у Франції, а між «вільним», і «вільанським». Цьому сприяло, звичайно, значне збереження вільного селянства в середньовічній Англії і та роль, яку його верхівка отримала у керуванні поліцією, судовими і фінансовими справами на місцях, а також рання заміна військової лицарської служби грошовими внесками - щитовими грошинами. Нерідко і представники панівного класу – навіть великі барони тримали землі на праві сокажу. Водночас і лицарські феоди дрібніються. У Сотенних Сувоях зустрічається тримання у 1/20 лицарського феодеу що прирівнюється до віргати – типовому селянському земельному наділу, і навіть в 1/40 лицарського феодеу, що дорівнює полувіргаті [1, с. 35–38, 75–78]. Але низка специфічних повинностей продовжувала відрізняти лицарське тримання від сокажу - аж до відомих актів Довгого парламенту і Карла II, що відмінили лицарське тримання і замінили його сокажем.

Під час Англійської революції скасування лицарського тримання землі було одним із головних завдань буржуазно-дворянських представників. 24 лютого 1646 р. Довгий парламент звернув лицарське тримання у вільну власність та скасував курію опікувань, що отримало підтвердження через десять років парламентом протекторату Кромвеля. Унаслідок цього, англійські дворяни привласнили собі право приватної власності на маєтки, на які до цього мали лише феодальні права. При цьому, копігольд не було скасовано, а дворяни не тільки звільнилися від руйнівного впливу короля, але й отримали можливість на свій розсуд експропріювати землі своїх селян-тримачів [9, с. 499–508].

Тож, у 1646 р. було прийнято Ордонанспарламенту про скасування палати феодальних опікувань [8, с. 176–177]. Цим актом скасовувалися зобов'язання сплати усіляких феодальних опікувань, а саме: ввід у володіння, сплата королю річного доходу за передачу володіння від опікуна до повнолітнього. Також усі тримання засновані на омажі (лицарському триманні), усі файни, захоплення (земельні), композиції при відчуженні були скасовані. У першу чергу було ліквідовано фіскально-феодальний орган – Палату феодальних зборів, яка стежила з 1541 р. за сплатою внесків на користь короля особами, які тримали від нього землю. До цього ж, усі земельні тримання

першої руки на правах лицарської служби, так і тримання землі від інших осіб, і на правах сокеджа безпосередньо від короля перетворюються на сокедж «загального права». У підсумку, феодалне земельне володіння, пов'язане з виконанням ленних обов'язків на користь короля, перетворилися на нічим не обмежену буржуазну власність на землю [8, с. 176]. Ця реформа не поширювалася на селян-копільдерів (довготривалих спадкових орендарів), повинності яких на користь лицарства зберігалися.

Надалі встановлення республіки – найбільш демократичної в існуючих формах правління, стало піком революції в Англії. Але після запровадження республіки соціальна боротьба не послабилася, а, навпаки, прийняла більш гострої форми. Конфіскація земель роялістів, розпродаж королівських земель (акт 1649 р.) і загарбницька війна в Ірландії на початку 1650-х рр. перетворила значну частину індепендентів у великих земельних власників, які прагнули завершення революції [10, с. 182–183]. Навпаки, для левелерів проголошення республіки було лише початковим етапом боротьби за поглиблення змін у всіх напрямках суспільного життя [10, с. 133–134].

Але протягом 10 років багато питань у сфері феодалних платежів залишилися не вирішеними. 27 листопада 1656р. другим парламентом Олівера Кромвеля був прийнятий наступний «Акт про скасування палати феодалних зборів», який багато у чому спирався на попередній акт 1646 р. Поряд із цим у ньому містились положення про те, що усі ренти і геріоти, які належали лордам та іншим приватним особам, повинні сплачуватися. А у випадках, де після смерті попереднього власника сплачувався будь-який реліф (rilif), або старовинна дворічна рента, надалі повинна сплачуватися у подібних випадках тільки одна старовинна дворічна рента, як у вільній, звичайній соці. Вказана рента підлягала стягненню за законом на тих самих підставах, що і ренти і платежі у вільній і звичайній соці. Тож, суттєві перетворення які відбувалися у цей період в Англії не вплинули на обов'язки сплати феодалних повинностей копільдерами [10, с. 200–201].

Під час Англійської буржуазної революції поставало також питання і про сплату (десятини). Прийнятий у 1644 р. «Ордонанс про належну сплату десятини та інших зборів згідно законів і звичаїв Англійської держави» наголошував, що лорди і общини, які засідають у парламенті, кожна особа або особи які знаходяться у межах Англійського Королівства і володіннях Уельсу зобов'язані повністю правильно і належним чином сплачувати всі і кожен окремо десятини – підношення, пожертви, церковні збори тощо [10, с. 252–253]. 27 червня 1650 р. до Англійського парламенту надійшла петиція від багатьох тисяч вільнонароджених громадян Англійської держави про скасування церковної десятини. Палата общин постановила: для заохочення благочестивого і ученого духовенства сплата десятини повинна відбуватися у тому ж вигляді як вона існує на цей час, поки парламент не знайде інший, більш справедливий і зручний спосіб утримання духовенства, який би задовольняв і його, і населення [10, с. 256]. Тож і після прийняття цього акту залишки феодалізму ще мали місце у англійському суспільстві [2, с. 282–283].

З початку громадянської війни в Англії 1642–1648 р., парламент, прагнучи покрити значні витрати, пов'язані із веденням військових дій та з забезпеченням армії видав низку актів про конфіскацію майна, з подальшим розпродажем земель і іншого майна своїх політичних супротивників, які були прихильниками короля. Вони у цих парламентських актах розглядалися як зловмисники (деліквенти). 5 вересня 1642 р. Англійський парламент прийняв «Постанову палати общин про покладання витрат по веденню громадянської війни на прихильників короля», у якому містилося звернення до короля з вимогою припинення надання заступництва особам, які були об'явлені деліквентами та які були зобов'язані відшко-

дувати усі витрати і збитки, нанесені війною державі. При цьому парламент наголошував на поверненні коштів патріотично налаштованим підданам, які через грошові позики або у інший спосіб підтримували і у подальшому мають підтримувати парламент. Наголошувалося, що це мало відбуватися за рахунок майна прихильників короля [10, с. 243]. Першочерговим заходами обох палат парламенту було накладення секвестру на майно окремих деліквентів. І вже 15 жовтня 1642 р. парламент прийняв постанову про накладення секвестру вже на майно «зако-ренілих» прихильників короля. До цього ж, 27 березня 1643 р. було прийнято Ордонанс проте, що усі, хто прямо або опосередковано підтримував короля, повинні були розглядатися як злочинці, а їх майно підлягало секвестрації комітетом графства, у якому це майно знаходилося. Пом'якшенням до цих положень був Ордонанс від 18 серпня 1643 р. Він передбачав витрати, які не повинні перевищувати однієї п'ятої частини доходу на утримання дружин і дітей прихильників короля. До цього ж, 25 травня 1644 р. було прийнято наступний Ордонанс, щодо вирішення вказаних проблем [10, с. 243–244].

З огляду на те, що парламентом приділялася значна увага цим питанням, 30 січня 1644 р. парламент прийняв рішення та зробив заяву про прощення усім роялістам (крім заколотників громадянської війни). На це встановлювався певний строк та умови сплати штрафу (композиції) за попередні негативні проступки. А вже 4 жовтня 1645 р. Палата лордів і Палата общин постановили, що усі особи, які визнавали владу парламенту до 1 грудня 1645 р. повинні сплатити штраф. Для розгляду заяв від роялістів, у Лондоні було організовано комітет, який і визначав розмір штрафів (композицій). 43 каралися втратою половини майна, а роялісти з меншим ступенем провини сплачували одну шосту майна. До повноважень комітету належало право змінювати розмір штрафів. 15 листопада 1645 р. у Постанові палати общин наголошувалося на негайному прийнятті Ордонансу про продаж майна деліквентів, пов'язуючи це з фінансуванням армії. Як свідчать мемуари Уайтлока, офіцери та солдати армії відкрито вимагали швиткого розпродажу маєтків деліквентів. Вони звернулися до парламенту з ремонстрацією, зміст якої полягав у тому, що солдати повинні отримати заборговані державою кошти отримані із майна деліквентів [10, с. 243–244].

З огляду на це 16 липня 1651р. було прийнято «Акт про продаж деяких земель і маєтків, конфіскованих республікою за зраду». У ньому проголошувалися законність конфіскації, а також було узаконено 74 особи, майно яких конфісковувалося, та перераховувалися конкретно об'єкти конфіскації: менори, землі, тримання, спадкові маєтки, і все, що до них належало тощо. Цікавим було те, що майно вказаних 74 осіб – зрадників, мало цим актом передатися і закріпитися за визначеними сімома особами – управителями, які будуть ним управляти, доки акти про їх відчуження не будуть передані особі або особам, організаціям і корпораціям, які стануть їх покупцями. Цей акт містив і цілу низку повноважень управителів щодо управління конфіскованим майном. При цьому, була заборона довірним управителям прямо або опосередковано брати участь у купівлі майна, яке їм було довірено в управління. Ціна, за якою мала продаватися нерухомість деліквентів, і земля не повинна була бути нижчою сукупності десятирічного доходу з цієї нерухомості. Якщо нерухомості здавалися в оренду на одне людське життя, то ціна повинна бути не нижче сукупності п'ятирічного доходу, якщо на два, то не нижче сукупності трирічного доходу, на три-сукупності дворічного доходу. При оренді ж на сім років ціна нерухомості не повинна бути нижчою сукупності доходу за п'ять з половиною років і т.д. Вказаним актом запроваджувалась посада ресстратора для збереження документів і матеріалів відповідно до конфіскованих маєтків, їх оцінювання, тареєстрації актів відчуження. Набувачі конфіскованого

майна були зобов'язані внести половину суми вартості протягом восьми тижнів після укладання договору. Друга частина вартості повинна бути внесена упродовж шести місяців після сплати першої половини. Її несплата передбачала накладення арешту на усе майно несправних набувачів, а подальша несплата призводила до продажу неоплаченого майна. До цього ж, довірені управителі мали право здійснювати процедуру нового продажу проданого, але неоплаченого повністю майна. Положення цього акту свідчать і про те, що окрема конфіскована нерухомість закріплювалася і за лордом-протектором Олівером Кромвелем [10, с. 245–247].

4 серпня 1652р. парламентом було видано другий акт про конфіскацію та продаж майна, яке належало 29 прихильникам короля. Далі, 18 листопада 1652р. був виданий третій, подібний акт, який стосувався уже 678 прихильників короля, які належали до аристократів і дворянства. Цей акт мів особливості, які полягали у наданні власникам маєтків (прихильникам короля) так званого права композиції – права викупу конфіскованих маєтків шляхом сплати частини їх вартості, з детальним описом цього процесу. Особи, які звинувачувалися у заколотах після 30 січня 1648р. вказаними вище правами не користувалися [10, с. 247].

У серпні 1649 р. 12-тисячна англійська армія під проводом О. Кромвеля висадила в Дубліні, столиці бунтівної Ірландії. До травня 1652 р. військові операції проти цієї країни були переважно завершені. На Ірландію поширювалися акти Довгого парламенту про конфіскацію земель папистів та прихильників короля. Конфіскація була проведена спершу в десятки, а згодом ще в одинадцять із тридцяти двох графств Ірландії. Саме цими землями Кромвель «розплатився» з представниками армії (вони отримали їх на 2 млн ф. ст.) Після цього була проведена демобілізація. Відчуваючи потребу в грошах, багато рядових бійців армії не могли придбати потрібного реманенту, робочої худоби та посівного матеріалу. Тому отримані наділи землі масово продавали офіцерам і земельним спекулянтам. По суті, ірландськими землями Кромвель платив за лояльність своєї революційної армії, причому у вигаді залишилися знову ж такі «грошові мішки». Щось подібне до ірландського «землеустрою», хоч і у менших масштабах, мало місце і в Шотландії [10, с. 244–247]. Формально ці заходи трактувалися як військово-фінансові, але соціальне значення усіх вищезначених актів було значно глибшим: вони підірвали позиції старого дворянства, вели до знищення феодальних помість та перетворення великої маси земель у власність буржуазного типу. Зазначені вище акти революції про розпродаж конфіскованих земель заколотників відповідали інтересам впливових кіл держави, а земля стала надбанням багатой верхівки англійського суспільства.

Як свідчать історичні факти та низка законодавчих актів напередодні та в ході Англійської буржуазної революції XVII ст. англіканське духовенство всіляко намаглося зберегти як феодальні порядки, так і владу церкви, тоді як «нове» дворянство і буржуазія (пуритани) виступали проти абсолютної влади короля та за очищення англіканської церкви. Вже Петиція про коріння та гілки, надіслана парламенту від підданих міста Лондона та інших графств королівства 11 грудня 1640 р., вказувала таке: «Беручи до уваги, що влада архієпископів, лордів-єпископів, деканів і архідияконів і так далі, з їхніми судами та з існуючими при них установами виявляються згубною та достатньо небезпечною як для церкви, так і для держави...» [8, с. 122–1256]. На необхідність більш глибокого прояснення впливу релігійного фактору у походженні Англійської революції, вказує і той фундаментальний акт, що у ході розпочатого з початку 1640-х років конфлікту короля з парламентом 10 січня 1645 р., на чотири роки раніше чим було страчено Карла I Стюарта (1625–1649 рр.), втратили архієпископа Кентерберійського

Вільяма Лода (1633–1645 рр.). Страта верховного церковного ієрарха і суд над ним не були лише емоційним спалахом у діях учасників революційних подій. Це свідчило про тісний зв'язок питань релігії і політики у свідомості депутатів парламенту [8, с. 75–76].

Програмним документом Англійської буржуазної революції стала Велика Ремонстрація, ухвалена 1 грудня 1641 р., яка містила 204 пункти зловживань короля та церкви, у тому числі вимоги про забезпечення права власності на землю [11, с. 6–8]. Довгий парламент Англії, влада якого переходила до буржуазії та «нового» дворянства, відчуваючи нестачу коштів, став на шлях секвестру земельних володінь своїх супротивників, у тому числі й церкви. 27 березня 1643 р. обома палатами парламенту був прийнятий Ордонанс, який містив розпорядження про секвестр володінь духовних осіб, котрі підняли зброю проти парламенту та прямо або опосередковано підтримували короля [10, с. 225–227]. 15 жовтня 1642 р. Палата лордів і Палата обшин англійського парламенту вніесли «Постанову про накладення секвестру на доходи архієпископів, єпископів, деканів і капітулів». А вже 15 вересня 1645 р. палата лордів прийняла «Постанову про вироблення законопроекту про відчуження єпископських земель» [10, с. 225]. У 1646 р. 9 жовтня був прийнятий Ордонанс «Про скасування архієпископів і єпископів у Королівстві Англії та володінні Уельсу та про передачу їх земель і володінь довіреним управителем для використання їх на потреби держави», метою прийняття якого було забезпечення виплати боргів королівства після війни. Вказаним документом запроваджувалися управителі церковним майном із правом призначати оглядачів для складання його описів [10, с. 226–227]. 17 листопада 1646 р. парламент прийняв новий Ордонанс «Про використання земель усіх єпископів королівства Англії». Призначені управителі майном отримували грошову винагороду, але, за вказаним ордонансом, не мали права купувати землю та іншу нерухомість церкви. До цього ж, була прийнята Інструкція для розпорядників про порядок продажу нерухомості колишніх архієпископів і єпископів, де вказувалося, що нерухомість не повинна продаватися нижче суми десятикратного річного доходу у повному розмірі, який вона мала на 1641 р. [10, с. 228–229].

З метою пришвидшення продажу землі та іншої нерухомості церкви й використання державою отриманих за це коштів, 24 вересня 1647 р. було видано Ордонанс «Про краще забезпечення та заохочення набувачів нерухомостей архієпископів і єпископів». У ньому містився порядок набуття церковного майна та землі окремими категоріями громадян. Під час продажу майна церкви спостерігався ряд зловживань [10, с. 231], про що вказувалося у прийнятій «Постанові палати лордів з приводу зловживань при продажу церковної нерухомості» від 11 червня 1647 р. та наголошувалося, що недооцінка відбувалася через зацікавленість окремих осіб у купівлі майна [10, с. 248].

21 листопада 1648 р. палатою лордів і палатою обшин було прийнято Ордонанс «Про заснування комітету лордів і обшин для усунення перепон при продажу земель архієпископів і єпископів». Новоствореному комітету було надано право вирішувати усі протиріччя між розпорядниками, довіреними управителями, казначеями, набувачами майна, шерифами та ін. [10, с. 232–233].

У подальшому, парламент розширив коло церковних посад, землі яких підлягали розпродажу, видавши 16 жовтня 1650 р. «Акт про продаж приходських менорів і церковних земель, які раніше належали архієпископам, єпископам, деканам, деканам і капітулам». За цим документом розпорядники майном, у тому числі й землею наділялися повноваженнями щодо укладання договорів, правочинів, а також мали право на продаж майна. Керівництво та контроль над розпродажем земель єпископів, деканів, капітулів та ін. покладалася на комітет лордів.

Як свідчать статистичні дані про хід розпродажу епископських земель, у 1647 р. було розпродано 60 земельних наділів, у 1648 р. – 216, 1649 р. – 183, 1650 р. – 87, 1651 р. – 56, 1652 р. – 54, 1653 р. – 19, 1654 р. – 18, 1655 р. – 12, 1656 р. – 4, 1657 р. – 7, 1658 р. – 10, 1659 р. – 1. Загалом було отримано за них понад 663 тис. фунтів стерлінгів. При цьому найбільш значну частину покупців являли собою лондонці, більшість з яких належала до купців або торговців. Загалом їх можна розподілити на такі групи: джентрі графств і провінційних міст – 30 %; лондонські купці та торговці – 29 %; лондонські джентрі – 20 %; йомени та фермери – 9 %; члени адвокатських корпорацій – 8 %; корпорації, клірики та торговці провінційних міст – 4 % [10, с. 235–237]. Це вказує, що переважна більшість законодавчих актів Англійської буржуазної революції XVII ст. про конфіскацію та розпродаж земель церкви відповідали лише інтересам впливових кіл Англії. Розпродані церковні землі потрапили лише до їх рук, і практично не могли потрапити до основної чисельності селянства та тим паче до селянської та міської бідноти.

Як показують офіційні документи Англійської буржуазної революції XVII ст., і саме представники руху левелерів найактивніше домагалися у своїй програмі демократичної моделі урядування церкви: обрання священників, отримання ними платні з добровільних внесків, і ніяк не з десятини, тощо [6, с. 221].

Ще 21 вересня 1643 р. Ордонансом парламенту було накладено секвестр на доходи короля, королеви й спадкового принца на користь держави. При цьому, фермери, тримачі та інші платники повинні були спрямовувати внески вже у розпорядження парламенту. А 16 липня 1649 р. англійський парламент видав «Акт про продаж володінь, менорів і земель, які раніше належали колишньому королю, королеві та спадковому принцу». У цьому документі вказувалося, що англійський король був найважливішим винуватцем війн і потрясінь, які відбуваються. То ж з метою покриття боргів на утримання армії та інших військових витрат й виникла необхідність прийняття вказаного акту. При цьому акцентувалася увага на тому, що населення Англії не повинно бути обтяженим цими військовими боргами. Документ містив порядок продажу королівських земель, передбачаючи першочергове право купівлі нерухомості, окрім парків і мисливських угідь. Довірчим управителям надавалося право надання у короткострокову оренду коронні землі й маєтки. Набувачі королівської нерухомості були зобов'язані внести половину

суми упродовж восьми тижнів, решту – упродовж шести місяців [10, с. 239–243].

Третій етап Англійської буржуазної революції XVII ст. ознаменувався приходом до влади генерала Олівера Кромвеля. Він був одним із відомих ораторів у парламенті, військовим по професії, який на початку революції займав ще другорядне місце у Нижній палаті англійського парламенту та прославився промовами на захист прав народу і парламенту, критикою діяльності монарха, що у подальшому допомогло йому дістати покровительство більш впливових членів парламенту [12, с. 36–39]. Ще улітку, 1650 р., у бесіді з генералом Ледло обговорював питання щодо реформування права, наголошуючи на тому, що у такому вигляді воно слугує інтересам юристів та допомагає заможним притіснити бідних. Прийшовши до влади у 1653 р., та не знайшовши підтримки своїм планам у парламенті, розігнав його [8, с. 261].

Особливостями правління Кромвеля була боротьба проти роялістів, просвітеран, урівновачів (дигерів) [2, с. 398–404, 419–424] фанатично налаштованих республіканців, при цьому його нетерпимість до освічених патріотів – республіканців по переконанню, породжувало до нього вороже ставлення населення [12, с. 54–56]. Прийнятий ним у 1653 р. законодавчий акт «Знаряддя управління» регулювало і питання землеволодіння і землекористування. У пункті XXXIX цього документу вказувалося, що всі акти і ордонанси парламенту у справах продажу або іншого розпорядження землями, рентами, тощо, які належали королю, королеві, церкві належать державі та зберігають свою силу [10, с. 175–182].

У підсумку, у період і після революції, незважаючи на прийняття англійським парламентом значної кількості законодавчих актів щодо нових принципів землеволодіння і землекористування, вирішення земельного питання було здійснено односторонньо та було вигідне лише буржуазії і новому дворянству. Лицарські тримання землі були звільнені від умов феодального землеволодіння, однак копігольд як форма тримання було збережено. Селяни-копігольди не стали власниками землі, залишаючись у поземельній залежності від лендлордів. Крім цього, основна маса селян не змогла купити землю, яка розпродавалася за високими цінами. Також, не дивлячись на те, що у документах начебто були положення про турботу парламенту про селян, усе ж, він підтвердив законність обгороджень селянських земель. Про це свідчать протоколи засідань палати лордів Довгого парламенту від 31 травня 1641 р., від 9 травня 1642 р., від 4 лютого 1643 р. тощо [10, с. 248–252].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковалевский М. Общественный строй в Англии в конце средних веков. Москва : Тип. О.Б. Миллера, 1880. 396 с.
2. Ковалевский М. От прямого народовластия к представительному и от патриархальной монархии к парламентаризму : рост государства и его отражение в истории политических учений. Москва : Тип. Т-ва. Д. Сытина, 1906. Т. 2. 492 с.
3. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник : у 2 т. / за ред. В.Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. 504 с.
4. Хрестоматія з історії середніх віків : посіб. для викл. серед. шк. / під ред. : Н.П. Граціанський, С.Д. Сказкін. Київ : Радян. шк., 1939. Т. 2, ч. 2. 327 с.
5. Немченко І.В. М.М. Ковалевський як історик політичної думки Англії XVII ст. *Записки історичного факультету* / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2007. Вип. 28. С. 396–409.
6. Единбургський погляд на історію демократії від давніх часів до майбутніх можливостей / за ред.: Б. Айзехен, С. Стоквелл ; пер. з англ. Р. Машкова, О. Хоменко ; наук. ред. і упоряд. пер. М. Мінаков ; передм. Дж. Гуді ; вступ. слово А. Єрмолаєва. Харків : Фоліо, 2017. 639 с.
7. Богдашина О. Ставлення до революцій істориків-позитивістів українських земель другої половини XIX – початку XX ст. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів* / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ, 2010. Т. 20. С. 146–159.
8. Лавровський В.М. Сборник документов по истории Английской буржуазной революции XVII в. Москва : Высш. шк., 1973. 342 с.
9. Ковалевский М.М. Общественный строй Англии в эпоху Республики. *Юридический вестник*. 1891. Т. 9, кн. 4 (Декабрь). С. 479–513.
10. Законодательство Английской революции, 1640–1660 гг. / АН СССР, Ин-т права ; сост. Н.П. Дмитриевский. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1946. 383 с.
11. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник : у 2 т. / за ред. В.Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 2. 608 с.
12. Каррель А. История контр-революции в Англии при Карде II и Якове II / изд. Н. Тивлена. Санкт-Петербург : Тип. Тивлена и комп. (В. Неклюдова), 1866. 383 с.